

Slovo a slovosled.

Od slova a spojenia slov k vete a k slovosledu

Ján KAČALA

Univerzita Komenského v Bratislave (Eslovaquia)

kacala.jan@gmail.com

Recibido: Diciembre de 2011

Aceptado: Enero de 2012

Resumé

Autor sa v práci sústreďuje na ten typ slovosledu uplatňujúceho sa v slovenskej vete, ktorý je podmienený syntagmaticky. Vo svojom koncepte slovosled chápe ako komplexný fenomén a pri vymedzovaní syntagmatického slovosledu vychádza zo slova a z jeho gramatickej a lexikálnosémantickej spájateľnosti. Zisťuje, že isté prirodzené a ustálené poradie slov jestvuje v našom vedomí už v izolovanom (invariantnom) spojení slov a toto poradie sa premieta v podobe obligatórneho alebo aspoň zvyčajného slovosledu v syntagme alebo aj vo vete.

Kľúčové slová: slovo, syntagmatický slovosled, aktuálne členenie, veta, slovenčina.

La palabra y el orden de palabras. Desde la palabra y su colocación a la oración y el orden de palabras

Resumen

El autor se centra en este estudio en aquel tipo del orden de palabras de la oración eslovaca que está condicionado sintagmáticamente. En su concepción entiende el orden de palabras como un fenómeno complejo y en la determinación del orden sintagmático toma como punto de partida la palabra y su conectabilidad gramatical y léxico-semántica. Llega a la conclusión de que cierto orden natural y predeterminado de palabras existe en nuestra conciencia ya a nivel de la conectabilidad aislada (invariada) de palabras y este orden se transpone en un orden obligado o por lo menos usual en el sintagma o la oración.

Palabras clave: palabra, el orden de palabras sintagmático, la división comunicativa de la oración, la oración, lengua eslovaca.

Word and Word Order: From Word and Collocation to Sentence and Word Order

Abstract

In this paper, the author focuses on the type of word order in Slovak sentence which is syntagmatically conditioned. He conceives the word order as a complex phenomenon. To delimit syntagmatical word order, he takes as his starting point the word and its grammatical and semantic collocability. The author concludes that constant word order exists in our mind in the form of separate word collocations, and this word order is reflected as the obligatory or at least usual word order in the syntagm or even in the sentence.

Key words: word, syntagmatical word order, sentence perspective, sentence, Slovak language.

Od čias, keď v 20. a 30. rokoch 20. storočia Vilém **Mathesius** skoncipoval svoju teóriu aktuálneho vetného členenia (MATHESIUS 1947), kládol sa dôraz predovšetkým na výskum v oblasti významového alebo obsahového činiteľa v slovoslede (na rozdiel od formálnogramatického členenia vety na vetné členy) a aktuálne vetné členenie sa napospol pokladá za najdôležitejší slovosledový činiteľ vo vete vo flektívnych slovanských jazykoch. V takejto formulácii sa táto koncepcia zásluhou série **Paulinyho** článkov zo začiatku 50. rokov 20. storočia o problematike aktuálneho vetného členenia a slovosledu (PAULINY 1950–1951 a, b, c) uplatňovala aj so zreteľom na slovenský jazykový materiál. Na konci 50. rokov 20. storočia sa síce v slovenskej jazykovede ozvali hlasy obraňujúce závažnosť gramatického princípu v slovoslede slovenskej vety (máme na mysli najmä stanovisko Jozefa **Ružičku** na konferencii o otázkach slovenskej skladby roku 1958 a stanovisko Jána **Horeckého** na tej istej konferencii – ich práce sú uverejnené v zborníku *Jazykovedné štúdie IV* z roku 1959; porovnaj RUŽIČKA 1959 a HORECKÝ 1959), ale súhrnná práca o slovoslede a vetoslede od Jozefa **Mistríka** z roku 1966 opätovne zvýraznila spomínanú sémantickú orientáciu (MISTRÍK 1966). Na potrebu skúmať štruktúrne pozadie slovosledu v súvisi s komplexným skúmaním syntaxe príslovkového určenia v slovenčine na začiatku 70. rokov 20. storočia znova poukázal František **Miko** vo svojich štúdiách (napríklad MIKO 1971), ako aj so zacielením na príslovkové určenie (MIKO 1972).

Po týchto úvodných konštatovaniach prechádzame na tému vzťahu slova a slovosledu.

Keď som pred tridsiatimi rokmi hľadal bezprostrednú oporu sémantickej štruktúry vety v sémantickej štruktúre slova, ukázalo sa, že rozoznávanie trojakých komponentov vo významovej štruktúre slova – kategoriálnych, subkategoriálnych a nekategoriálnych čiže individuálnych – priamo podmieňuje rozoznávanie dvoch významových rovín v stavbe vety: sémantickej štruktúry vety a obsahovej štruktúry vety. Bezprostredný súvis medzi spomenutými druhmi komponentov významovej štruktúry slova a medzi sémantickou štruktúrou vety z jednej strany a obsahovou štruktúrou vety z druhej strany sa prejavuje tak, že kategoriálne príznaky vo význame slov zúčastnených na stavbe vety vedno so subkategoriálnymi príznakmi sú bázou na konštituovanie **sémantickej štruktúry** vety, kým nekategoriálne čiže individuálne príznaky zúčastnených slov sú východiskom na konštituovanie **obsahovej štruktúry** vety. (Použitie pojmy a termíny sa bližšie osvetľujú v ďalšom výklade.) Tento koncept som rozviedol v príspevku *Sémantická štruktúra vety a obsah vety*, uverejnenom v *Jazykovednom časopise* roku 1982 (KAČALA 1982), a neskôr v monografii *Sloveso a sémantická štruktúra vety* z roku 1989 (KAČALA 1989). Takýmto zistením sa nielen potvrdila potrebnosť a nosnosť rozoznávanie trojakých druhov komponentov vo významovej štruktúre slova, ale aj oprávnenosť myšlienky, ktorá v druhej polovici 20. storočia vo svetovej jazykovede tvorila centrálny prúd, o tom, že sémantická štruktúra vety ako istá konfigurácia sémantických elementov vety predstavuje popri gramatickej úrovni jednu z osobitných úrovní výstavby vety, pričom stavba tejto úrovne je bezprostredne podmienená lexikálnymi prostriedkami utvárajúcimi danú vetu, resp. ich sémantickými vlastnosťami. Veď napokon čím iným by táto štruktúra mohla byť podmienená, keď nepochybnými bezprostrednými

stavebnými prvkami vety sú slová (resp. ich konkrétne tvary), prípadne lexikálne jednotky so svojou sémantickou štruktúrou?

V danom čase, t. j. v 70. – 80. rokoch 20. storočia, keď ešte bolo treba vedecky dokazovať oprávnenosť a reálnosť vetnej sémantiky a v slovenskej aj zahraničnej jazykovede budovať ucelenú teóriu sémantickej štruktúry vety, bol uvedený „sémantický“ prístup k slovu aj k vete podmienený objektívne, hoci sa v ňom celkom dôsledne nebrala do úvahy požiadavka posudzovať sémantickú štruktúru slova v neodlučiteľnej súvislosti a zviazanosti s výrazovou štruktúrou slova z jednej strany a sémantickú štruktúru vety v neodlučiteľnej súvislosti a zviazanosti s výrazovou (formálno-gramatickou) štruktúrou vety z druhej strany. Keďže sa v tom čase neobyčajne rozvíjali rozmanité koncepcie jazykovej a špeciálne vetnej sémantiky, javí sa nám uvedený prístup ako pochopiteľný a prirodzený a s odstupom času nevidíme v ňom jednostranné vyzdvihovanie jazykovej a osobitne vetnej sémantiky bez zreteľa na jazykový výraz, pričom v súvisi s vetou najmä bez zreteľa na formálno-gramatickú štruktúru vety. Napokon ani takáto jednoznačná orientácia na vedecké odhaľovanie jazykovej sémantiky by v procese vývinu vedeckého poznania nebola ničím nepochopiteľným po dlhých obdobiach, v ktorých sa vedecké poznanie jazykovej sémantiky skôr obchádzalo, prípadne až zanedbávalo, jazyková sémantika sa vyhlasovala za doménu psychologického výskumu a na systematické poznanie jazykovej sémantiky neboli vypracované ani primerané vedecké metódy.

Keďže sa v tejto práci zaoberáme komplexne slovosledovými činiteľmi a osobitne slovosledom podmieneným syntagmaticky, žiada sa spomínaný sémantický prístup k slovu aj k vete brať dôsledne do úvahy v jeho prirodzenej jednote s formálno-gramatickým prístupom, a to tak na úrovni slova a minimálnych spojení slov, ako aj na úrovni vety a jej slovosledu. Ukazuje sa totiž, že práve na takýto komplexný koncept slova a vety môže nadviazať aj výklad slovosledových princípov uplatňovaných v slovenčine ako v prevažne flektívnom jazyku. Východiskové tézy pri tomto prístupe možno zhrnúť do týchto všeobecných zásad:

1. Ako sme to už naznačili, v predkladanej koncepcii pracujeme so **štyrmi úrovňami**: s úrovňou slova, spojenia slov, vety a slovosledu. Tieto úrovne sú navzájom bohato zviazané a z hľadiska slovosledu utvárajú jednotu, pričom slovosled – najmä jeho jeden druh: syntagmatický slovosled – chápeme nielen ako fenomén viažuci sa na vetu, lež práve ako činiteľ majúci korene už v slove a v spojení slov. 2. Pri **slove** – ako sme už povedali – rozlišujeme jeho formálno-gramatickú štruktúru a sémantickú štruktúru. Pritom vzájomná zviazanosť slova s ostatnými tromi spomínanými úrovňami sa ukazuje v tom, že formálno-gramatická štruktúra slova sa premieta do **gramatickej** (syntaktickej) **spájateľnosti slova**, prípadne (pri gramatických slovách a pri príklonkách) do formálno-gramatického, ale nesyntagmatického spôsobu umiestňovania slova v istej pozícii vo vete. V sémantickej štruktúre slova už dlhodobo pracujeme so spomínanými tromi druhmi sémantických príznakov: ide o kategoriálne, subkategoriálne a nekategoriálne sémantické príznaky. Sémantická štruktúra slova sa premieta do **sémantickej spájateľnosti slova**, prípadne do umiestnenia slova vo vete alebo v jej významovej časti, tak ako to vyplýva z obsahového členenia vety na východisko výpovede a jadro výpovede. 3. Na úrovni **vety** sa predchádzajúce dve úrovne, t. j. formálno-gramatická štruktúra slova a gramatická (syn-

taktická) spájateľnosť slova, premieta do **formálno-gramatickej štruktúry vety**. Naproti tomu sémantická štruktúra slova a sémantická spájateľnosť slova sa na úrovni vety členia na dvojce: jednu skupinu utvárajú kategoriálne a subkategoriálne príznaky, druhú skupinu predstavujú nekategoriálne čiže individuálne príznaky. Tieto dve skupiny sémantických príznakov sa do stavby vety premietajú rozdielne, a to tak, že kategoriálne a subkategoriálne príznaky sú východiskom na konštituovanie **sémantickej štruktúry vety**, kým nekategoriálne alebo individuálne príznaky sa stávajú bázou na rozlíšenie relatívnej známej časti výpovede, t. j. východiska výpovede, a relatívne neznámej alebo novej časti výpovede, t. j. jadra výpovede. Toto rozlíšenie prebieha v rámci **obsahovej štruktúry vety**. 4. V **slovoslede** sa formálno-gramatická štruktúra slova, jeho gramatická (syntaktická) spájateľnosť a formálno-gramatická štruktúra vety prejavuje jestvovaním dvojakeho slovosledu: **vetného** (formálno-gramatického) a **syntagmatického** slovosledu. V rámci sémantickej štruktúry slova kategoriálne a subkategoriálne príznaky, sémantická spájateľnosť slova a sémantická štruktúra slova sa na úrovni slovosledu prejavuje jestvovaním **sémantického slovosledu**, kým nekategoriálne príznaky, sémantická spájateľnosť slova a obsahová štruktúra vety sa na úrovni slovosledu prejavuje uplatňovaním **aktuálneho vetného členenia**.

Uvedené štyri typy slovosledu vymedzujeme takto:

1. **Vetný** alebo **formálno-gramatický** slovosled sa uplatňuje na úrovni vety a týka sa: (a) umiestňovania spojok a (vetných) častíc na začiatku vety alebo na začiatku pripájaného, prípadne uvádzaného výrazu, ako aj umiestňovania predložiek na začiatku pripájaného výrazu, (b) ďalej spôsobu radenia samostatných gramatických morfémov v izolovanom analytickom slovesnom tvare (napríklad: ***budem** čítať; čítal som; bol som čítal; čítal by som; bol by som čítal*) a radenia súčastí asyntagmatických útvarov (napríklad: *akoby aj nie!* /vyjadrenie dôrazného súhlasu/; *a keby aj nie* /v prípustkovom význame/; *veď už len /príďte!* – pri naliehaní/; *ale už aj /chod!* – pri ráznom rozkaze/) a (c) napokon aj umiestňovania príkloniek za prvé prízvuchné slovo v izolovanom tvare (napríklad *správať sa, uvedomiť si*) alebo aj v postupnosti vety, v rámci ktorej táto príklonka už nie je viazaná iba na plnovýznamový prízvuchný výraz, ku ktorému patrí a s ktorým dovedna utvára lexému, lež sa umiestňuje dôsledne podľa spôsobu radenia jednoslabičných neprízvuchných prvkov vety, t. j. za prvé prízvuchné slovo vo vete (napríklad: *Prečo **by sa bol** mal správať ináč?! – Ved' si len skúste uvedomiť, čo **by** za touto príhodou **bolo** mohlo nasledovať!*).

2. **Syntagmatický** slovosled je poradie súčastí syntagmy ako výstavbovej jednotky vety. Je to usporiadanie vetných členov ako súčastí syntagmy vyplývajúce z invariantného mimovetného či predvetného spôsobu spájania súčastí základných plnovýznamových elementov vstupujúcich do vety. Výrazmi mimovetný, prípadne predvetný naznačujeme, že takéto spájanie sa uplatňuje už v izolovanom vyjadrení, ktoré nesúvisí s jeho začlenením vo vete, čiže v mimovetnej či predvetnej podobe slová pri spájaní sa do elementárneho vyššieho celku, t. j. do takejto izolovanej syntagmy, majú isté prirodzené a v takomto upotrebení aj záväzné poradie (napríklad: *vážiť zemiaky, zahrať skladbu, zaujímať sa o fyziku, prichystať sa na cestu, neprejsť záujem o ponúkanú prácu, zbaviť zajatcov pút, odvolať pracovníka z funkcie, naučiť sa brániť, vedieť rozhodovať o úlohách, usilovať sa pomáhať chudobným, plánovať prácu dopredu, zaobchádzať s väz-*

ňami neprimerane, hlásiť sa na veľvyslanectve, pricestovať domov zavčasu, vystupovať seabavedome, oneskoriť sa pre nehodu; opačné poradie nadradených a podradených súčastí členov syntagmiem, prípadne obrátené poradie podradených členov sa v takom izolovanom spojení nepoužíva).

V uvedených príkladoch si treba všimnúť nielen spomínané **pevné poradie** nadradeného slovesného člena spojenia a podradeného menného člena s funkciou predmetu alebo príslovkového člena s funkciou príslovkového určenia (v uvedených dvojčlenných syntagmách), ale aj pevné poradie dvoch menných členov s funkciou predmetu, prípadne pevné poradie menného člena v pozícii predmetu a príslovkového člena v pozícii príslovkového určenia, ba dokonca aj zvyčajné poradie pri dvoch podradených príslovkových členoch – v danom prípade s funkciou príslovkového určenia miesta a času (v uvedených trojčlenných spojeniach). Pritom pevné poradie dvoch menných členov signalizuje rozdiel medzi priamym, akuzatívnym, predmetom a nepriamym predmetom, stvárneným inými bezpredložkovými alebo aj predložkovými pádmí. Z toho vychodí, že už v takomto predvetnom spojení sa pri slovese prejavuje jeho väzba, ako aj všeobecne spájateľnosť s určeniami okolností alebo vlastností deja.

Pre slovosled súčastí syntagmatického celku je dôležité, že v takomto spojení spoľahlivo odlišujeme jeho dominujúcu (nadaradenú) a dominovanú (podradenú) súčasť a že takéto prirodzené a záväzné predvetné poradie súčastí sa vo vetnom upotrebení daného spojenia premieta v podobe **záväzného** (obligatórneho) **slovosledu** alebo **základného** čiže zvyčajného **slovosledu**. Takýto prirodzený slovosled, daný invariantným poradím súčastí, môže najmä v prípade základného čiže zvyčajného slovosledu podliehať zmene zo strany sémantického princípu vo vete; to sa prejavuje umiestnením jedného z členov syntagmy do sémanticky exponovaného opačného postavenia, než je zvyčajné, a tým sa zreteľne porušuje pôvodné poradie členov syntagmy; tak vzniká **inverzia** v postavení súčastí syntagmy. Inverzia v postavení súčastí syntagmy môže byť aj dôsledkom zásahu obsahovej štruktúry vety, tak ako sa prejavuje v aktuálnom vetnom členení.

Syntagmatický slovosled je najtypickejší pre syntagmy so **substantívom** ako nadradeným členom syntagmy, v ktorých máme pred sebou prísnu architektúru vo vzájomnej stavbe podradených zhodných členov z jednej strany (napríklad v spojení *tento náš nepodlomný starý otec*), ako aj v stavbe podradených nezhodných členov z druhej strany (napríklad v spojení *útok parašutistov na postavenie vzbúrencov v blízkosti hlavného mesta*). Podradené zhodné členy zaujímajú pozíciu pred nadradeným substantívom, kým podradené nezhodné členy zaujímajú pozíciu za nadradeným substantívom. Toto pozičné odlišenie zhodných atribútov od nezhodných atribútov je najdôležitejšie **syntaktické** odlišenie obidvoch formálne rozdielnych skupín rozvíjajúcich vetných členov v substantívnej skupine vety. Dôležité je, že toto odlišenie má komplexnú významovo-výrazovú povahu.

Syntagmatický slovosled je prirodzeným prejavom toho, že v každom spojení slovných prvkov do syntagmatického celku je neodmysliteľnou súčasťou formy **poradie** spojených členov. Na túto vec upozornil vo svojom *Kurze všeobecnej lingvistiky* už zakladateľ modernej európskej jazykovedy Ferdinand de SAUSSURE (1996: 168): „Hodnota istej skupiny sa často viaže na poriadok jej prvkov. Keď

hovoriaci analyzuje istú syntagmu, neobmedzuje sa iba na vydelenie jej súčastí; konštatuje medzi nimi aj istú postupnosť.“

Už na spomínanej predvetnej úrovni spojení slov sa výrazne diferencujú dve veľké skupiny spojení s pevným sledom svojich súčastí, t. j. nadradeného a podradeného člena (označujeme ich podľa slovnodruhovej platnosti nadradeného člena): 1. substantívna, v ktorej je nadradený člen na druhom mieste pri zhodnom prívlastku a na prvom mieste pri nezhodnom prívlastku, a 2. slovesná, v ktorej je nadradený člen na prvom mieste v spojení s väzobným menom aj s príslovkou (príklady rozličného typu sme uviedli v predchádzajúcej časti výkladu).

V slovesnej skupine sú pozoruhodné spojenia dvoch neurčitkov typu *usilovať sa zvíťaziť*, *chcieť pomáhať*, *začínať prednášať*, *rozhodovať sa zabrániť* (*nešťastiu*), *posielať* (*deti*) *zarábať* a podobne, v ktorých sa už týmto invariantným poradím signalizuje pozícia nadradeného a pozícia podradeného člena syntagmy. Nadradený člen – v súhlase so všetkými ostatnými slovesnými spojeniami tohto typu – je na prvom mieste, kým podradený neurčitok je zasa v súhlase so svojimi synonymnými prostriedkami (napríklad *usilovať sa o víťazstvo*, *usilovať sa, aby zvíťazil*) na druhom mieste.

Ako sme už naznačili, prvá, menná skupina sa člení na dve skupiny podľa toho, či sa nadradené meno spája so zhodným adjektívnym prívlastkom alebo s nezhodným substantívnym prívlastkom. Len ako jednotlivosť možno tu pripomenúť, že zhodné substantívum – zjavne v súlade so všetkými svojimi tvarmi okrem nominatívu – zaraďuje sa k druhej skupine, keďže o zhodu obidvoch mien ide iba vtedy, keď je nadradené meno v nominatíve, napríklad: *riečka Dunaj – v rieke Dunaj*, *denník Pravda – z denníka Pravda*, *okres Žilina – do okresu Žilina*. Funkciu prívlastku tu teda má pomenúvací nominatív.

Istotne je pri vedeckom poznávaní slovosledu vo všeobecnosti a syntagmatického slovosledu osobitne potrebné vziať do úvahy tú skutočnosť, že už na predvetnej úrovni upotrebovania jazyka pozorujeme isté pevné spojenia slovných prvkov, ktoré ako patriace dovedna vchádzajú do vety v komunikácii a pri plnení iných funkcií jazyka. Zjavne je to dané tým, že tak je v našom vedomí uložený jazyk, jeho prostriedky a pravidlá na ich používanie. To značí, že v našom jazykovom vedomí sú uložené nielen izolované slová, ale aj najužšie potenciálne aj reálne minimálne, ale aj rozvetvenejšie spojenia slov. Tak sa jazyk na úrovni jednotlivých slovných prvkov, ako aj ich minimálnych spojení „pripravuje“ na ich použitie vo vete ako celostnej systémovo-komunikatívnej jednotke a na ich praktické fungovanie v takejto vete. Čiže vo vedomí máme – ešte v izolovanej, invariantnej podobe – uložené nielen jednotlivé slová, ale aj ich minimálne či rozvetvenejšie spojenia.

3. **Sémantický slovosled** – ako sme to už naznačili v predchádzajúcom bode – sa týka umiestňovania sémanticky relevantných častí vety v súlade s potrebou vyzdvihnúť sémantickú náplň vetného člena, slova, tvaru alebo jeho súčasti v porovnaní so sémantickou náplňou okolitých častí vety. Robí sa to na úrovni vety alebo syntagmy spravidla umiestňovaním tejto vybratej súčasti na iné miesto v syntagme, než je zvyčajné, tak ako vyplýva zo syntagmatického poradia členov, alebo umiestňovaním tejto vybratej súčasti na začiatok alebo na koniec vety ako na významovo exponované miesto, prípadne na miesto, na ktoré sa umiestňuje vetný prízvuk alebo

dôraz. Sémantický slovosled nie je totožný s aktuálnym vetným členením a nemusí s ním vždy byť ani v súlade. Kým totiž pri aktuálnom vetnom členení spravidla ide o umiestňovanie celých skupín slov podľa kritéria relatívne známe – relatívne neznáme (nové), sémantický slovosled sa týka umiestňovania istého vetného člena, prípadne jeho nositeľa – istého slova alebo jeho tvaru – do sémanticky exponovanej pozície, pričom zvyčajne ide o dosiahnutie obráteného, inverzného slovosledu podmieneného syntagmatickým poradím členov syntagmatického spojenia. Inverzný slovosled v takýchto prípadoch má teda syntagmatické pozadie; je to porušenie poradia súčastí, tak ako to vychodí z ich syntagmatického usporiadania. Pri sémantickom slovoslede totiž najčastejšie ide o postpozíciu zhodného atribútu, o umiestnenie pomocného slovesa za plnovýznamovým neurčitkom v takomto zloženom vetnom člene, ďalej sponového slovesa za plnovýznamovým menom v tomto type zloženého vetného člena, o umiestnenie verba finíta na začiatok alebo na koniec vety v dôrazovom postavení.

Tam, kde povaha spájaných prvkov v syntagme nevyžaduje vo vete záväznú alebo aspoň základnú či zvyčajnú poradie súčastí, je poradie spájaných prvkov vo vete **voľné** a v plnom rozsahu podlieha požiadavkám aktuálneho vetného členenia. Tu niet dôvodu hovoriť o inverznom poradí súčastí syntagmy v danej vetnej súvislosti, lebo tu každé poradie, ktoré zodpovedá potrebám aktuálneho vetného členenia, je „základné“. Tak je to najmä pri slovoslede v slovesnej syntagme, osobitne v syntagme typu *sloveso v určitom tvare* → *predmet* ako externá realizácia intencie slovesného deja alebo typu *sloveso v určitom tvare* → *príslovkové určenie* ako vyjadrenie rozličných vonkajších okolností alebo inherentných vlastností slovesného deja.

4. **Aktuálne vetné členenie** ako slovosledový činiteľ sa týka výlučne vety ako celostnej komunikatívnej jednotky a vychádza sa pri ňom z toho, že obsahová štruktúra vety je rozčlenená na dve súčasti, je teda dvojčlenná: rozoznáva sa v nej obsahovo relatívne známa časť vety a relatívne neznáma alebo nová časť vety. Relatívne známa časť vety sa označuje ako **východisko** výpovede, relatívne neznáma alebo nová časť vety sa volá **jadro** výpovede. Vzájomná postupnosť týchto dvoch obsahových častí vety závisí od typu vety podľa obsahu, t. j. od toho, či ide o oznamovaciu, opytovaciu alebo žiadaciu (t. j. rozkazovaciu alebo želaciu) vetu, a v rámci oznamovacej vety od toho, či ide o bežné, nepríznakové, pokojné podanie obsahu alebo, naopak, o príznakové, vzrušené podanie obsahu vety. V prvom prípade máme pred sebou poradie: 1. východisko výpovede, 2. jadro výpovede – toto poradie sa označuje ako **objektívne**. V druhom prípade ide o opačné poradie, t. j. na prvom mieste je jadro výpovede a na druhom mieste je východisko výpovede, prípadne východisko výpovede vo vete môže aj chýbať; toto poradie obsahových častí označujeme ako **subjektívne**. Subjektívne poradie máme pred sebou aj v žiadacích (rozkazovacích a želacích) a opytovacích vetách: v nich sa jadro výpovede z pochopiteľných príčin sústreďuje na začiatok vety a tu vystupuje alebo určitý slovesný tvar, alebo – v dopĺňacích opytovacích vetách – opytovacie zámeno.

Uvedené činitele ovplyvňujúce slovosledovú podobu slovenskej vety nie sú ani svojou jazykovou podstatou, ani svojím dosahom na slovosled vety ako celku na jednej úrovni a v konkrétnej vete nie sú vždy vo vzájomnom súlade, to značí, že si

môžu navzájom konkurovať. Na druhej strane sa žiada zdôrazniť, že v gramatickej, sémantickej aj obsahovej stavbe konkrétnej vety tieto činitele pôsobia v jednote a že výsledný útvar vety s obsahovo aj výrazovo účinným plastickým, plynulým a hladkým slovosledom, v ktorom každá súčasť vety zaujíma postavenie v súlade so svojou pozíciou v stavbe a funkciou vo vete ako celostnom útvare a každá súčasť sa vníma so zreteľom na ostatné súčasti, ako aj so zreteľom na vetný celok – takýto výsledný slovosled v tomto celostnom útvare je výsledkom **relatívnej súhry** uvedených slovosledových činiteľov, pričom v takejto sústave má každý činiteľ svoje nezastupiteľné miesto. Z hľadiska vety ako jazykovoobsahovej celosti a najmä ako súčasti istej jazykovo aj tematicky usporiadanej postupnosti viet, t. j. textu či prehovoru, má najdôležitejšie postavenie aktuálne vetné členenie v súlade s významovým činiteľom. Z hľadiska vnútornej organizácie vety má najdôležitejšie postavenie syntagmatický, prípadne formálno-gramatický princíp, pravdaže, v súhre so sémantickým činiteľom. Pre češtinu analogické stanovisko formuloval významný znalec slovosledovej problematiky Vilém Mathesius už roku 1929: „Plasticnosť českého poriadku slov vyplýva z toho, že konkrétne slovosledné formácie v češtine nie sú výsledkom úplnej mechanickej prevahy jedného faktora, lež prestupovania sa niekoľkých faktorov a z nich najvlastnejším slovosledovým faktorom je moment aktuálneho vetného členenia.“ (MATHESIUS 1947: 328).

Záver. V našom texte sme pri vymedzovaní slovosledových faktorov vychádzali primárne nie z vety a jej gramatickej, sémantickej aj obsahovej štruktúry, lež zo slova a jeho formálno-gramatických, ako aj lexikálnosémantických vlastností, osobitne najmä zo syntaktickej a sémantickej spájateľnosti slova a zo sémantickej štruktúry slova. Syntaktická a sémantická spájateľnosť slova je podmienená jeho intencionálnym (valenčným) potenciálom. Aj dosah slova a jeho gramatických a sémantických vlastností na slovosled poukazuje na postavenie slova ako **centrálnej jednotky** celého jazykového systému, nielen jeho systému slovnej zásoby. Ukazuje sa, že oveľa väčší dosah na slovosled nielen v oblasti syntaxe podstatného mena, ale aj syntaxe slovesa má poradie slovných prvkov v invariantných spojeniach slov, ktoré identifikujeme ešte v predvetnom, izolovanom upotrebení, v ktorom dominujúca súčasť vystupuje v základnom, pomenúvacom tvare. Toto poradie súčastí izolovaného spojenia sa vo vete premieta predovšetkým v podobe obligatórneho slovosledu najmä v syntaxi podstatného mena alebo v podobe zvyčajného slovosledu v syntaxi slovesa, ako aj v slovoslede vety, pokiaľ ide o zvyčajné poradie základných členov dvojčlennej vety – podmetu a prísudku, keďže aj veta a jej základné vetné členy majú syntagmatické pozadie. Takýto obligatórny, ako aj zvyčajný slovosled na úrovni syntagmy aj vety v našej práci označujeme ako **syntagmatický slovosled**. Ukazuje sa, že popri významovom faktore slovosledu a popri aktuálnom vetnom členení má práve syntagmatický činiteľ v slovoslede syntagmy aj vety závažnú úlohu. Práve odhaľovanie syntagmatických základov v poradí vetných členov umožňuje preniknúť hlbšie do poznania stavby vety.

Literatúra

- HORECKÝ, J. (1959): „Gramatickí činitelia poriadku slov“, v: *Jazykovedné štúdie IV*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, s. 55-62.
- KAČALA, J. (1982): „Sémantická štruktúra vety a obsah vety“, *Jazykovedný časopis*, 33/1, s. 3-10.
- KAČALA, J. (1989): *Sloveso a sémantická štruktúra vety*, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- MATHESIUS, V. (1947): *Čeština a obecný jazykozpyt*, Melantrich, Praha.
- MIKO, F. (1971): „Generovanie príslovkového určenia v slovenčine“, v: *Jazykovedné štúdie XI*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, s. 185-202.
- MIKO, F. (1972): *The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials*, Mouton + Publishing House of the Slovak Academy of Science, The Hague – Paris + Bratislava.
- MISTRÍK, J. (1966): *Slovosled a vetosled v slovenčine*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- PAULINY, E. (1950–1951 a): „Slovosled a aktuálne vetné členenie“, *Slovenská reč*, XVI, s.171-179.
- PAULINY, E. (1950–1951 b): „Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede“, *Slovenská reč*, XVI, s. 197-228.
- PAULINY, E. (1950–1951 c): „K slovosledu súvetia“, *Slovenská reč*, XVI, s. 228-235.
- RUŽIČKA, J. (1959): „Základné sporné otázky slovenskej skladby“, v: *Jazykovedné štúdie IV*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, s. 7-34.
- SAUSSURE, F. de (1996): *Kurs obecné lingvistiky*, Academia, Praha.